

مؤلفه ها و شاخص های تحول در اقتصاد وقف با رویکرد اقتصاد مقاومتی

در این نوشتار، راهکارهای بحران زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود در اقتصاد وقف در قالب مفهوم

«اقتصاد مقاومتی» تبیین می گردد.

طرح مسأله و ضرورت بحث

وقف یکی از شایع ترین و ماندگارترین اعمال خیری است که در میان جوامع و ملل مختلف به صورت های گوناگون و متناسب با فرهنگ و اعتقادات آنان مورد توجه و عنایت بوده و هست. آنچه امروز بیش از گذشته در مورد اقتصاد وقف مورد توجه و اهمیت قرار گرفته است؛ شوکها و بحران هایی است که کارکرد سازمان اوقاف و امور خیریه را با چالش مواجه نموده است، لذا بحران زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود در اقتصاد وقف در قالب مفهوم «اقتصاد مقاومتی» لازم و ضروری می نماید.

مقاوم سازی اقتصاد وقف یعنی مقاوم ساختن اقتصاد وقف و موقوفات در برابر بحرانها و نوسانات خارجی و نیز ثبات و افزایش مستمر بازدهی موقوفات. بر همین مبنا پنج سیاست کلیدی اقتصاد مقاومتی در نظر گرفته شده است. مردم محوری اقتصاد، ارتقاء بهره وری (با تکیه بر ظرفیت های درون پایه اقتصاد وقف)، برون گرایی (ملی و فراملی)، دانش محوری و پویایی.

مقدمه

سنت وقف از مصادیق بارز احسان و خیرخواهی است که انسان در نتیجه تعالیم انبیای الهی آن را از گذشته های بسیار دور تاریخ به وجود آورده و در صحنه حیات انسانی به صورت پدیده ای اجتماعی برای همه نسلها به ودیعت نهاده است. این سنت از حسنات مؤکد دینی و در زمره اعمال صالح باقیه است و از نظر اخلاقی، بارزترین تجلی روحیه تعاون اجتماعی است.

وقف عملی است باقی و صالح، انفاقی عاری از منت، احسانی خالی از اذیت و به دور از تحقیر دیگران، صدقه‌ای دائمی، مستمر و بدون ریا و وامی بدون اضطراب از بازپرداخت آن و تعدیل ثروتی است با رضا و رغبت، بدون اکراه و اجبار و در طلب رضایت خداوند متعال.

در این میان آثار اقتصادی وقف بر هیچ کس پوشیده نیست و مفهوم اقتصاد وقف بیش از گذشته مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. اهمیت اقتصاد وقف با توجه به شوک‌ها و بحران‌هایی که در این حوزه وجود دارد؛ بیش از پیش نمایان شده است. بنابراین بحران زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود در اقتصاد وقف در قالب مفهوم «اقتصاد مقاومتی» لازم و ضروری می‌نماید.

مقام معظم رهبری (حفظه الله) در تبیین مفهوم اقتصاد مقاومتی می‌فرمایند: اقتصاد مقاومتی به معنای مقاوم ساختن پایه‌های اقتصاد، یکی از وظایف عمومی امروز ما است و همه می‌توانند در آن نقش ایفا کنند، هم مسئولین و مسئولین و مسئولین قوای سه‌گانه، هم آحاد مردم، هم کسانی که دارای مهارت کارند، هم کسانی که دارای سرمایه‌اند، هم صاحب‌نظران).¹

معظم له در بیانی دیگر می‌فرمایند:

معنای اقتصاد مقاومتی این است که ما نگاه کنیم، ظرفیتهای بی‌پایانی را که در داخل هست جستجو کنیم، شناسایی کنیم، با برنامه‌ریزی درست و صحیح این ظرفیتهای را فعال کنیم).²

در واقع مجموعه‌ی سیاستهای اقتصاد مقاومتی در واقع یک الگوی بومی و علمی است که برآمده‌ی از فرهنگ انقلابی و اسلامی ما است؛ متناسب با وضعیت امروز و فردای ما است... مربوط به وضع کنونی و شرایط کنونی نیست، این یک تدبیر بلند مدت برای اقتصاد کشور است؛ می‌تواند اهداف نظام جمهوری اسلامی را در زمینه‌ی مسائل اقتصادی برآورده کند).³

اقتصاد وقف

مفهوم وقف

وقف در لغت به معنای ایستادن، به حالت ایستاده ماندن و آرام گرفتن، توقف کردن و درنگ کردن آمده است. (دهخدا، 48، 1345، 234). از آنجا که وقف، مصداق صدقه و در بردارنده ویژگی دوام و جاودانگی است، در احادیث و کتاب‌های فقهی، گاهی از آن با نام «صدقه جاریه» یاد شده است. (شهیدثانی، 1375، 398).

مرحوم شیخ طوسی در مبسوط می‌گوید: تسبیل یعنی در راه خدا قرار دادن، و دلیلشان این سخن نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) است که فرمود: «حبس الاصل و سبل المنفعة»؛ اصل را حبس کن و منافعتش را در راه خدا آزاد نما. (سرخسی، 1414، 3، 286).

مذاهب دیگر اسلامی برای وقف تعاریف مختلفی دارند و فقهای هر مذهب وقف را آن گونه تعریف کرده‌اند که بیانگر دیدگاه آنان نسبت به مالکیت وقف باشد. گروهی وقف را جایز و گروهی آن را لازم دانسته‌اند.

علمای مذهب شافعی می‌گویند:

وقف عبارتست از حبس مال که انتفاع از آن با بقای عین مال ممکن باشد. وقف در اصل مال ممنوع و مقطوع می‌گردد و منافع وقف به قصد قربت هزینه می‌شود. (الکبیری، 1366، 67).

ابن عرفه از علمای مذهبی مالکی گفته است: وقف عبارتست از اعطای منفعت (و نه ذات آن)، به خلاف هبه که واهب عین موهوبه را می‌بخشد. (همان، 75).

در فقه حنبلی وقف چنین تعریف شده است: «الوقف هو تحبیس الاصل و تسبیل الثمرة»؛ وقف حبس اصل و تسبیل منافع است. (همان، 79).

اهمیت وقف

در بیان اهمیت وقف بهترین کلام، روایات و احادیث ائمه معصومین است که به چند نمونه اکتفا می‌شود. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: آنچه پس از مرگ برای انسان مفید است سه چیز است، صدقه جاریه‌ای که در زندگی خویش برقرار سازد و تا پس از مرگ او همچنان ادامه داشته باشد ملکی را وقف کند، رسم و روش خوبی در اجتماع رواج دهد که حتی پس از مرگ وی هم به آن عمل نمایند» (امامی، 1355، 182).

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم): «چون فرزند آدم مُرد از همه کارهای دنیا بریده شد جز از سه چیز؛ صدقه‌ای مستمر و پیوسته (وقف)، دانشی که دیگران از آن بهره‌مند شوند، فرزند درستکار و شایسته‌ای که برایش دعا کند (ابوزهره، 1358، 260).

باز هم امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «شش چیز است که پس از مرگ مسلمانان در آخرت به او ملحق خواهند شد کتابی که کسی از خود به یادگار گذاشته و آثار علمی اوست؛ درختی که غرس کند و بعداً دیگران از آن بهره‌مند شوند؛ چاهی که حفر نماید تا مردم از آن استفاده کنند و اثر نیکی که بعد از او نیز جریان داشته باشد؛ رسم خوبی که بعداً رایج شود.» (امامی، 1355، 182).

با استناد به این روایات است که عنوان زیبای «خدمات اجتماعی جاوید» بر روی عمل صالح وقف گذاشته می‌شود و لذا سازمان وقف از شاهکارهای تعاون و برنامه‌های اجتماعی اسلام است که در کمتر تمدنی به این وسعت و اهمیت می‌توان به خدمتی اجتماعی - انسانی نظیر آن دست یافت،

وقف به استناد آیه **97 سوره مبارکه نحل**، عامل پیوند انسان با زندگانی جاودانی بوده و عامل مؤثر و پشتوانه تداوم نهضت خونین کربلا و تمامی حرکت‌های رهائی بخش تشیع در طول تاریخ است؛ وقف همان عمل صالحی است که اگر هر مرد یا زنی موفق به انجام آن شود ضمن برداشتن مؤثرترین قدم در رفع محرومیت‌ها و پریشانی‌ها، یقیناً به رحمت و اسعه الهی خواهد رسید.

مصارف وقف

با بهره‌گیری از منابع مختلف، مصارف وقف به اختصار به شرح زیر بیان می‌شود:

- 1- تعلیم و تربیت رایگان، از قبیل احداث مدارس، کتابخانه‌ها و قرائت خانه‌ها، تأمین هزینه‌های مؤسسات آموزشی و فرهنگی از محل درآمد موقوفات، کمک به امور تحصیلی فرزندان محرومین و مستضعفین و نظایر آن.
- 2- معالجه و درمان بیماران، نظیر احداث مراکز بهداشتی و درمانی و آسایشگاه معلولین و تأمین هزینه‌های مؤسسات مربوطه.
- 3- احداث مراکز علمی و تحقیقاتی و یا تأمین بودجه‌های آنها نظیر دانشگاه‌ها.
- 4- کمک به زوار و مسافران از طریق ایجاد پناهگاه‌های بین راه، مسافرخانه‌ها و...
- 5- حمایت از فقرا و مساکین و ایتما به طرق مختلف.
- 6- آب و آبیاری نظیر تأمین آب مشروب یا آب مراتع کشاورزی از طریق احداث چاه عمیق و لوله‌کشی و ایجاد آب انبار و... (زاهدی اصل، 1387، 142).

اقسام وقف

وقف به اعتبارهای مختلف به انواع و اقسامی تقسیم می‌شود و از آن جمله:

منقطع الاول (4)، منقطع الوسط (5)، منقطع الآخر (6). با این توضیح که انقطاع ممکن است ناشی از جعل شارع و یا ناشی از جعل واقف باشد.

وقف به اعتبار قصد واقف

ممکن است تملیک منافع بر موقوف علیه مقصود باشد (7) و یا صرف آن در موقوف علیه، و در صورت دوم ممکن است منظور صرف شخص منافع باشد و یا اعم از آن و بدلش. وقف به اعتبار موقوف علیه به عام و خاص تقسیم می‌شود:

وقف عام و خاص

وقف عام وقفی است که مخصوص دسته و طبقه خاص نیست مانند وقف بر فقرا، روضه خوانی و اطعام، وقف بر طلاب علوم دینی و مساجد و غیره. وقف خاص وقفی است که مخصوص دسته‌ای خاص باشد مانند وقف بر اولاد و ذریه شخص و غیره.

به بیان دیگر وقف عام، وقفی است که برای انتفاع کل مردم قرار داده شده است و وقف خاص حق انتفاع را برای گروهی خاص در نظر دارد. (ابن سلمان، 1358، 94).

وقف انتفاع و وقف منفعت

در وقف انتفاع نظر واقف از وقف تحصیل درآمد مادی نیست مانند احداث و وقف مسجد در زمین ملکی خود یا زمین موات. در وقف منفعت همان طور که در «وقف به اعتبار قصد واقف» گفتیم نظر واقف تحصیل درآمد و مصرف درآمد در موارد مورد نظر واقف است مانند وقف ملکی برای حفظ و اداره مدرسه و غیر آن مثل روضه خوانی و اطعام. (همان، 49-50).

کارکردهای وقف در دو حوزه اجتماعی و اقتصادی بررسی می‌گردد.

کارکردهای اجتماعی وقف

1-وقف، زمینه‌ساز فقرزدایی فرهنگی و فکری

فقر فکری و فرهنگی از عواملی است که می‌تواند به یکی از عوامل تفرقه و جدایی میان مردم تبدیل شود. عدم الگوهای صحیح تفکر و خودرأیی در سطح جامعه، ممکن است باعث پیدایش تفکرات افراطی، محافظه‌کارانه، اباحی‌گری و مانند آن شود. ایجاد چنین الگوهای فکری ناسالم، کم‌کم منجر به پدید آمدن مکاتب فکری پر خطر می‌شود و همین مسأله، امت را به فرقه‌گرایی سوق می‌دهد.

فضای فاقد امنیت فکری، در سطح جامعه، می‌تواند باعث پدید آمدن تنش و درگیری شود و اتحاد میان مردم را خدشه دار نماید. ارتباط وقف با مسائل فرهنگی به ویژه تعالیم قرآن کریم و اهل بیت (علیهم السلام) و وجود موقوفات فراوان در سراسر کشور که ویژه‌ی ترویج فرهنگ سوگواری سالار شهیدان و اهل بیت (علیهم السلام) و همچنین تلاوت قرآن کریم و گسترش فرهنگ دینی است، می‌تواند عاملی مؤثر در رشد عواطف مذهبی و ایجاد همدلی و وحدت در میان مردم باشد.

پیوند اصلاحات اقتصادی و مادی از یک سو و رشد فرهنگی و معنوی جامعه از سوی دیگر، می‌تواند منجر به کاهش تنگناها و تنش‌های اجتماعی شود. (گروهی از نویسندگان، 1387، 35)

2-نقش وقف در تأمین اجتماعی

فقر یکی از موانع عمده پیشرفت و سعادت انسان و به فعلیت رسیدن قوه‌ها و استعدادهایی است که خداوند متعال برای نیل انسان به کمال مورد نظر: (که غرض آفرینش انسان بوده است) به او داده است.

یکی از جاهایی که «وقف» می‌تواند به طور فعال وارد عمل شود و موانع سعادت و به فعلیت رسیدن استعدادهای انسان را برطرف کند، در بیان محو فقر و در نتیجه، تأمین اجتماعی می‌باشد، مطالعه اجمالی تاریخ وقف این حقیقت را روشن می‌کند که نخستین انگیزه‌های واقفان برای مبادرت به وقف، نابودی فقر و محرومیت از جامعه مسلمین بوده است چنان که در تاریخ آمده است.

در مدارک و مصادر تاریخی زمینهایی به نام صدقات رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) ذکر شده است، از آن جمله: رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) زمینی را وقف کرد و آن را برای ابن السبیل صدقه قرار داد.

علاوه بر این در منابع تاریخی داریم که قطعه زمینی از اراضی خیبر به فردی رسید، آن فرد به حضور پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) شرفیاب شد و کسب تکلیف کرد. پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)

فرمودند: «می‌توانید اصل آن را صدقه بدهید که فروخته نشود، بخشیده نشود و به ارث منتقل نگردد. وی چنین کرد و عواید آن را برای فقرا، خویشاوندان، بردگان، در راه خدا، مهمان و ابن سبیل قرار داد. (البلاذری، 1417، 264).

-3 نقش وقف در تأمین بهداشت و درمان

از آن جا که طب و درمان یکی از نیازهای همیشگی به شمار می‌رود، واقفان به این امر همت گماشته، بیمارستانهایی را برای مسلمین وقف کردند. در حدود قرن چهاردهم هجری در بغداد، خوزستان، موصل، بصره و نیشابور بیمارستانهایی وجود داشت که این بیمارستانها مرکز تعلیم و تعلّم طب بود. مخارج این بیمارستانها معمولاً از درآمد موقوفاتی بود که برای آنها قرار داده بودند، و افرادی هم نیروی فکری و بدنی خود را وقف بیماران می‌کردند (شهابی، 1349، 31).

شیخ فضل‌الله همدانی، از مشاهیر اسلام، نیز املاک و درآمدهای فراوانی را وقف مردم کرد، از آن جمله موقوفات ربع رشیدی (در تبریز) بود که در آنجا و مراحل و شرایطی برای تحصیل علم طب در این موقوفه حکمفرما بود: «شرط می‌رود که طبیبی حاذق ملازم آن باشد و رعایا را مداوا کند... و باشد که آن طبیب قادر باشد که درس طب دهد و متعلّم را همواره درس گوید...» (سازمان اوقاف، 1364، 57).

-4 نقش وقف در گسترش علوم و فنون

از قرن دوم هجری مسلمین یکه تازان و طلایه‌داران علوم و فرهنگ جهان بوده‌اند. نوابی که در طول سده دوم تا نهم هجری در قلمرو اسلامی ظهور کرده‌اند، بی‌شمارند. لذا قسمت عمده‌ای از موقوفات در آن دوره از تاریخ تمدن اسلامی به رشد شاخه‌های مختلف علوم اختصاص یافت؛ املاک و ثروتها یکی پس از دیگری وقف احداث مدارس، دانشگاهها و بیمارستانها می‌شد.

جرجی زیدان می‌گوید: «نظام الملک اولین کسی بود که در اواسط قرن پنجم هجری به واسطه تأسیس مدارس در ممالک اسلامی شهرت یافت و در بغداد و اصفهان و نیشابور و هرات و غیره مدارس ساخت، و همه این مدارس، به خصوص مدرسه بغداد به نام وی «مدرسه نظامیه» خوانده می‌شد.

نظامیه بغداد در سال 457 هجری به امر نظام الملک و به دست ابو سعید صدفی در کنار دجله بنا شد و بازارها و کاروان‌سراها و ده‌ها در اطراف دور و نزدیک مدرسه خریداری و وقف مدرسه گردید، به طوری که هزینه آن به شصت هزار دینار رسید. این مدرسه از مراکز مهم علمای اسلام گشت و رجال بزرگی از آن مدرسه بیرون آوردند» (جرجی زیدان، 1344، 627).

-5 نقش وقف در تألیف قلوب مردم

به طور کلی اسلام مکتبی است اخلاقی که با هدف پایه‌گذاری و رشد ارزش‌های اخلاقی در میان مردم به بشریت ارزانی شده است. این مطلب را می‌توان به راحتی از اوامر و نواهی قرآن کریم و دستورات رهبران دینی دریافت، اگر نماز و روزه و حج و جهاد و... واجب شده است در ورای آنها به ارزش‌های اخلاقی است که نتیجه و اثر به جا آوردن آن اعمال می‌باشد و اگر زنا و قمار و دزدی و شراب و... حرام شده است به لحاظ در پی داشتن مفاسد اخلاقی - اجتماعی است. به این معنا در بسیاری از آیات قرآن و روایات معصومین اشاره شده است،

از جمله خداوند در آیه 90 سوره نحل می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

«خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد، و از فحشاء و منکر و ظلم و ستم نهی می‌کند، خداوند به شما اندرز می‌دهد شاید متذکر شوید.»

وقف نیز به عنوان شکلی خاص از انفاقات و صدقات و به عنوان صدقه‌ای که جاریه است و همیشه استمرار دارد، به نوبه خود سهمی بزرگ در فقر زدایی و محرومیت زدایی و نیز در تألیف قلوب به عهده دارد.

با بررسی اجمالی در احکام وقف می‌توان دریافت که وقف به معنی واقعی کلمه «جهان شمول» است و نه تنها از چارچوب ملیت فراتر رفته بلکه مرزهای عقیده را نیز پشت سر گذاشته است؛ شارع مقدس به افراد خیر و نیکوکار اجازه داده که با یک دید وسیع جهانی همه انسانهای محروم و محتاج از هر رنگ و نژاد و ملیت و حتی از هر عقیده و مرام و مسلک را در نظر داشته باشند و برای رفع نیازمندی‌های آنان اقدام کنند.

6- نقش و تأثیر وقف در فرهنگ‌سازی

وقتی به تاریخ موقوفات نظر می‌شود، بین وقف و شکوفایی تمدن اسلامی رابطه‌ای جدی و اساسی می‌یابیم؛ در تاریخ اسلامی، اولین واقف رسول خدا بود و اولین موقوفات به دست ایشان، مسجد قبا و مسجد النبی و حواط سبعة (بُستان‌های هفتگانه) بود ماهیت این موقوفات نشانگر فرهنگی بودن وقف در نگرش اسلامی است.

پس از پیامبر نزد هزاران مورد برای وقف اختصاص داده شده است (چه در کشورهای مختلف اسلامی و چه در کشورهای غیر اسلامی که مسلمانان در آنجا زندگی می‌کنند).

کارکردهای اقتصادی وقف

1- نقش وقف در انباشت سرمایه فیزیکی

بی‌شک یکی از مهمترین عناصری که در ادبیات رشد و توسعه از آن به عنوان مهمترین عامل توسعه و حتی تنها عامل توسعه و یا موتور توسعه یاد کرده‌اند، سرمایه فیزیکی است. (ستاری فر، 1374، 118).

واقفین می‌توانند به انباشت سرمایه فیزیکی کمک کنند؛ چرا که کارهای اینان اگر به شکل فعالیت‌های عام‌المنفعه از قبیل مدرسه‌سازی، پُل‌سازی، بنای مساجد و بیمارستان‌ها و یا احداث مؤسسات تولیدی و وقف آن‌ها صورت پذیرد به طور مستقیم، این نوع سرمایه را افزایش خواهد داد، و در ضمن، این نوع فعالیت‌ها اشتغال‌زا هم خواهد بود، و موجب افزایش درآمد مردم و رشد اقتصادی خواهد شد.

علاوه بر این‌ها، اگر کارهای بخش سوم و سرمایه‌گذاری‌های وقفی به شکل کمک به فقرا انجام شود، موجب گسترده‌گی بازار و افزایش تقاضا می‌شود و این نیز افق سرمایه‌گذاری را روشن‌تر می‌کند و انگیزه‌ی لازم برای آن را فراهم می‌آورد.

2- نقش وقف در انباشت سرمایه انسانی

یکی از علل مستقیم در رشد اقتصادی پایدار، انباشت مهارت‌های فنی، حرفه‌ای، و علمی است. البته قبل و همراه و بعد از این انباشت، همواره می‌بایست انسان مورد نظر مکتب حاکم بر آن جامعه، تعلیم و تربیت شود تا تعهد اجتماعی لازم برای هدر نرفتن سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی ماهر، و عدم فرار مغزها و تخصص‌ها ایجاد گردد.

از این جهت، برپایی نظام آموزش عمومی (از طریق مدارس، دانشگاه‌ها، حوزه‌ها، رسانه‌های عمومی، و به ویژه مساجد و حسینیه‌ها و... و بالاخص ارتباطات چهره به چهره) جهت ارتقای فرهنگ دینی و تصحیح روابط اجتماعی اولین اقدام در این مسیر می‌باشد.

سرمایه‌گذاری در تبلیغ دین و فرهنگ قرآنی هم جهان‌بینی را اصلاح می‌کند و هم اخلاق و رفتار را. بدین ترتیب، سلیقه و ترجیحات مسلمانان به هم نزدیک می‌شود. افزایش این انباره سرمایه انسانی موجب روشن شدن اولویت‌های اجتماعی، سهولت برنامه‌ریزی، و آمادگی مسلمانان برای گذشت و تحمل سختی جهت نیل به سعادت و کمال و عدالت می‌شود.

بی‌تردید نقش وقف در تربیت انسان‌های متعهد و ارتقای فرهنگ دینی بی‌نظیر است. چه کسی است که نداند حوزه‌های دینی، مساجد، تکیه‌ها، حسینیه‌ها، مشاهد مشرفه، و اماکن متبرکه بطور عمده از منابع وقفی اداره می‌شوند و این از جنبه تولید انسان‌های متعهد و ماهر قابل توجه است. (جهانیان، 1387، 58).

3- نقش وقف در افزایش بهره‌وری

امروزه با توجه به رشد جمعیت، کمیابی منابع و گسترش رقابت در بازار جهانی، استفاده بهینه و کارآمد از منابع انسانی و فیزیکی، و افزایش بهره‌وری آن‌ها، نقش مهمی در رشد اقتصادی کشورها ایفاء می‌کند.

در واقع، موتور تازه رشد در جوامع پیشرفته و شبکه‌ای دنیا، گروهی از «ویژگی‌های کیفی» شامل سازمان، کیفیت‌گرایی، انگیزه، و خود منضبطی مردم است که جای «نیروهای کمی» یا نیروهای کهن پیش‌برنده رشد را - زمین، سرمایه، و منابع طبیعی - که بطور سنتی کشورها را به ثروت می‌رساندند گرفته‌اند. این دگرگونی، ناشی از اهمیت یافتن مهارت‌های انسانی در تولید کالایی و خدماتی در بخش‌های خصوصی و عمومی (دولتی) است (رضایی‌نژاد، 56، 1377).

به عبارت روشن‌تر برای داشتن رشد اقتصادی مداوم یا باید منابع تولیدی فراوانی در اختیار داشت و یا سعی شود از منابع موجود استفاده مؤثرتر و بیشتری به عمل آید. روشن است که به دلیل محدود بودن منابع هر کشور اتکالی به روش اول نمی‌تواند کارا باشد. اقتصاد ایران هم از مشکل بهره‌وری در رنج است. در دوره چهل و دو ساله (1380-1338 شمسی)، بهره‌وری در اقتصاد ایران منفی بوده است (8/1- درصد).

اگر قرار است دولت به رشد 8 درصدی GDP واقعی طی برنامه چهارم توسعه برسد، نیاز است تا بهره‌وری حدود 2/2 درصد به میانگین نرخ رشد در آینده کمک کند، البته به شرطی که نرخ‌های سرمایه‌گذاری در حدود 30 درصد GDP باقی‌مانند. با توجه به اینکه نرخ‌های رشد سال‌های گذشته کمتر از نرخ فوق بوده است، باید جبران این عقب‌ماندگی را هم لحاظ کرد.

مشکل بهره‌وری گریبان‌گیر نهاد وقف نیز هست. بنابراین، با احیای بهره‌وری در نهاد وقف می‌توان رشد درآمدی مناسبی برای جوامع اسلامی فراهم کرد.

4- نقش وقف در کاهش نابرابری

امروزه ثابت شده که توسعه بدون کاهش نابرابری توسعه نیست. از سوی دیگر، کاهش مداوم نابرابری‌ها و توازن اجتماعی و همسنجی و تعادل افراد جامعه در سطح زندگی (نه در سطح درآمد) یکی از مهم‌ترین اهداف اسلام است. عدالت اقتصادی به

معنای برابری ناشی از نوعی از استحقاق در توزیع شخصی ثروت می‌باشد، بدین معنا که عدالت اقتصادی با رفاه اقتصادی ارتباط تنگاتنگی داشته و دارد.

از سوی دیگر، امروزه تقریباً همه اقتصاددانان نواقص کارکرد بازار رقابت کامل را پذیرفته‌اند؛ به ویژه اثر سوء عملکرد این بازار بر توزیع ثروت‌ها و درآمدها مورد اتفاق بیش‌تر اقتصاددانان است؛ لذا دخالت دولت تا حدی که نواقص بازار رقابت کامل را مرتفع سازد، تجویز می‌شود. اما دخالت دولت در امر توزیع که عمدتاً از طریق مالیات‌ها انجام می‌گیرد، نیز با ناکارآمدی‌هایی همراه است.

در سطح برابری فرصت‌ها، رفتارها و روابطی که می‌توانند امکان برابری فضای رقابت برای فقرا و طبقات ضعیف‌تر جامعه را فراهم آورند وقف در جهت مصالح عامه است؛ اگر مدرسه، دانشگاه، بیمارستان، معدن، چاه آب، پل، جاده و اتوبان برای مصالح عمومی وقف شود در این صورت، امکان مشارکت عموم مردم در مسابقه جذب منابع ثروت فراهم شده و فضای نسبتاً بهتری برای فقرا تدارک دیده می‌شود.

نهاد وقف می‌تواند به برابری نهایی و نزدیک شدن طبقات به یکدیگر در برخورداری از مصرف، کمک شایان و مؤثری کند. دو مورد از پنج مورد وقف از جهت موقوف علیه وقف برای عناوین کلی (مانند: فقیران، سادات، عالمان، جنگ زدگان، معلولان، سالخورده‌گان، یتیمان و...)

و وقف برای افراد خاص می‌باشد. وقف در این موارد موجب می‌شود که سطح زندگی افراد فقیر بالا رفته و توازن اجتماعی افزایش و نابرابری نهایی کاهش یابد.

سرمايه وقف

سرمايه وقف، يك منبع كلي است كه اجتماع افراد و گروه‌های اجتماعی كه وقف برای آنان صورت گرفته است (موقوف علیهم) از آن استفاده می‌کنند. سرمايه‌های وقف باید در جهت تحقق اهداف وقف به كار گرفته شود. سرمايه وقف یعنی ابزارهایی كه نهاد وقف برای رسیدن به اهداف واقفین از آن‌ها استفاده می‌کند.

معمولاً با مطرح شدن سرمايه وقف، عمدتاً ملك و املاك به ذهن متبادر می‌شود كه پدیده‌هایی فیزیکی هستند. در صورتی كه سرمايه وقف یا سرمايه ملموس (مانند سرمايه فیزیکی و مالی) است یا غیرملموس (سرمايه انسانی، سرمايه اجتماعی، سرمايه فکری و سرمايه فرهنگی).

سرمايه ملموس وقف

الف - سرمايه فیزیکی وقف

همانگونه كه بیان نمودیم سرمايه فیزیکی بدان قسمت از سرمايه گفته می‌شود كه شامل داراییهای مشهود و ملموس از قبیل زمین، ساختمان اداری، اثاثیه و ملزومات و ماشین‌آلات است. در اینجا بیشترین سرمايه وقف همان سرمايه فیزیکی است كه از سوی خیرین وقف شده است. این سرمايه شامل تمامی املاك و مستغلات وقفی می‌باشد كه عبارتند از عرصه و اعیان مسكونی،

تجاری، کشاورزی، درمانی، مذهبی و....

ب- سرمایه مالی وقف

منظور از سرمایه مالی، آن قسمت از سرمایه است که شامل وجوه نقد، وام‌های کوتاه و بلند مدت، اوراق قرضه و... می‌شود. سرمایه مالی وقف خود به دو دسته کلی تقسیم می‌شود:

1) سرمایه مالی ناشی از درآمد موقوفات:

طبق ماده (6) قانون اوقاف «صرف درآمد موقوفات به منظور بقاء عین آنها بر سایر مصارف مقدم است و متولی موظف است موجبات آبادانی رقبات موقوفه را در جهت بهره‌برداری صحیح از آنها به منظور اجرای نیات واقف فراهم آورد.» بعبارت دیگر همیشه قسمتی از درآمد موقوفات جهت عمران و آبادانی آنها وجود داشته که متولی باید برنامه‌ریزی لازم جهت مصرف بهینه آن داشته باشد، در نتیجه می‌توان گفت این قسمت از درآمد (توسط واقفین) موقوفات بعنوان سرمایه تعریف شده که از آن به سرمایه مالی و یا دارایی مالی تعبیر می‌گردد.

2) سرمایه مالی ناشی از روش‌ها و ابزارهای نوین مالی:

در دهه‌های اخیر ابزارها و روش‌های نوین جهت سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی تعریف و مورد استفاده قرار گرفته که می‌توان با توجه به شرایط و مقتضیات وقف از آنها استفاده نمود.

الف- وقف سهام:

یکی از آسان‌ترین ابزار، استفاده از سهام برای وقف می‌باشد که طی آن خیرین و واقفین با خرید سهام شرکت‌های موجود، اقدام به وقف آنها می‌نمایند. این سهام بعنوان دارایی مالی به شمار رفته و متولی باید برای مدیریت بهینه آن اقدام نماید.

ب) اوراق وقف:

یکی دیگر از ابزارهای نوین که از سال 1392 اجرایی شده، اوراق وقف می‌باشد که طی آن، خیرین و واقفین با خرید اوراق وقف، منابع مالی را از طریق «عقد صلح» برای ساخت طرح عام‌المنفعه مشخص در اختیار سازمان اوقاف قرار داده و سازمان پس از ساخت و اتمام طرح، اقدام به وقف آن از طرف واقفین می‌نماید.

سرمایه ملموس وقف

سرمایه انسانی وقف:

منظور از سرمایه انسانی وقف، کلیه افراد مرتبط با وقف می‌باشند که مهمترین آنها عبارتند از: واقفین، متولیان (حقیقی و حقوقی)، موقوف علیهم.

سرمایه فرهنگی وقف:

یکی از مهمترین و اصلی ترین اهداف واقفین، برطرف کردن نیازهای فرهنگی و دینی جامعه بوده است. در همین راستا موقوفات متعدد و فراوانی در زمینه های قرآنی و اهل بیت ایجاد شده که بعنوان سرمایه فرهنگی وقف به شمار می رود؛ عبارت دیگر در اینجا جایگاه و تأثیر وقف در عرصه های فرهنگی و دینی مد نظر می باشد.

سرمایه اجتماعی وقف:

سرمایه اجتماعی وقف را می توان در موارد زیر خلاصه نمود:

1. سنت وقف، همواره و برای همه اقشار جامعه، قابل دسترس است و در انحصار یک طبقه خاص نبوده و نیست. بر این اساس، سنت وقف، پیوسته افراد زیادی را از طبقات مختلف جامعه جذب می کند که یا واقفانند و یا از درآمد اوقاف و خدمات آن بهره مند می شوند.

لذا از طبقات فقیر اجتماع گرفته تا مردم متوسط جامعه (همچون کشاورز و پیشه ور و صنعتگر و فروشنده) تا توانگران و مسئولان بلندپایه حکومتی، همه با وقف در ارتباط بوده اند و هستند.

2. نظام وقف، عبارت است از چارچوب بنیادین مسئولیت های متقابل و همبستگی اجتماعی میان ثروتمندان و نیازمندان. در این چارچوب بنیادین، برای رفع نیازهای ضروری طبقات محروم و صاحبان نیازهای خاص (همچون: یتیمان، بیوه زنان، پیران، آوارگان و قربانیان حوادث مختلف)، اقدامات و حمایت های لازم در نظر گرفته شده است.

3. نظام وقف، یکی از ساز و کارها (مکانیزمها)ی تحقق عدالت اجتماعی و وسیله ای صلح آمیز برای توزیع مجدد درآمد، بدون هرگونه اجبار و مداخله قدرت حاکمه بوده و هست. از این رو می توان گفت که وقف، در حمایت از وحدت ملی و اجتماعی و جلوگیری از بروز بی ثباتی و خشونت و تنش میان گروه های اجتماعی با وضعیت اقتصادی متفاوت، نقش دارد.

4. وقف، نقش ملموسی در ارائه خدمات رفاهی (بویژه در مناسبات و حوادث و تصمیم گیری های مهم شخصی و خانوادگی، مانند: ازدواج، اشتغال، تحصیل، برگزاری مراسم عزا و...) دارد و از این طریق، سهم مؤثری در افزایش «امید» به زندگی و آینده در جامعه ایفا می کند.

5. وقف، در حمایت از کیان خانواده (که سنگ بنای جامعه است) و حفظ انسجام و یکپارچگی آن از طریق حمایت های مالی و تدارکاتی و نیز حمایت از حقوق افراد ضعیف و بیمار خانواده ها و کسانی که از توانمندی های جسمی و روحی کمتری برخوردارند، نقش مهمی داشته و دارد.

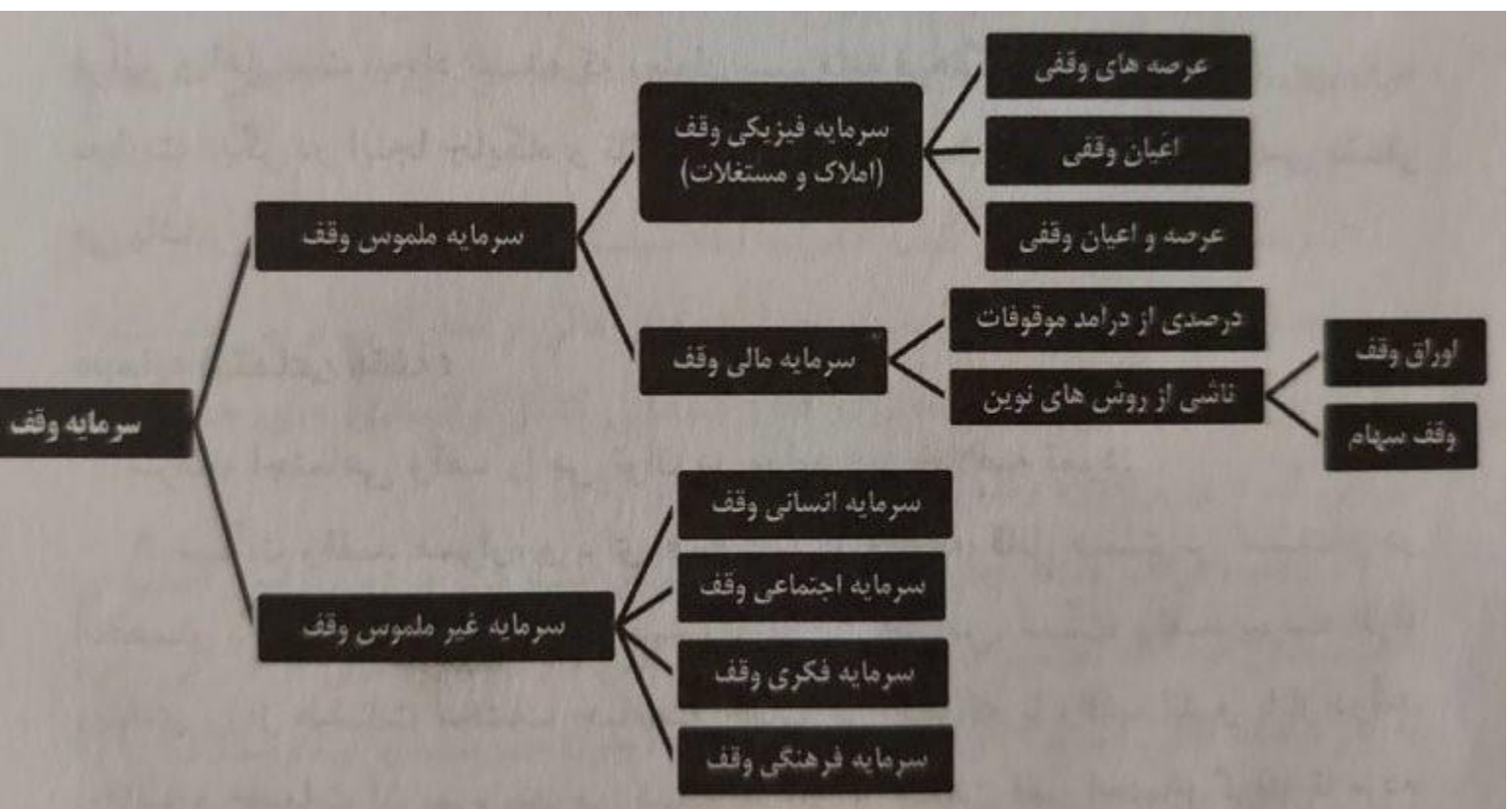
6. وقف، فراهم کننده چارچوبی اساسی برای مشارکت مردم در امور اجتماعی است. بدین معنا که تصمیم یک فرد برای اختصاص داوطلبانه بخشی از دارایی خود به امر وقف، کافی است که نهادی عام المنفعه (چون مدرسه یا بیمارستان) را به وجود آورد. (کریم خانی، 1382، 78).

بنابراین یکی از بهترین بسترهای مشارکت اجتماعی، نظام وقف است که توجه به دیگران و نیکوکاران و نادیده گرفتن تمایلات خودخواهانه و اندیشیدن به منافع گروهی را مورد تشویق قرار می دهد و چنانچه از جانب رهبران و نخبگان جامعه به سمت حیات

فرهنگی و ارتقای علمی و معنوی و نیز کارآفرینی و ریشه کنی فقر، هدایت شود، در ارتقای سطح امید در جامعه و کمک به پویایی و حرکت و تلاش نسل جوان، بسیار کارآمد خواهد بود.

سرمایه فکری وقف:

در اقتصاد امروز، دانش به عنوان مهمترین سرمایه، جایگزین سرمایه مالی و فیزیکی شده است (قلیچ لی، 1385، 135) و هم اکنون بیش از 60 درصد سرمایه کشورهای پیشرفته سرمایه فکری است. (8) منظور از سرمایه فکری وقف، میزان دانش، آگاهی و اطلاعات افراد از وقف می باشد که این سرمایه در سالهای اخیر در حال توسعه و گسترش است؛ قابل ذکر است که این سرمایه، بسیار مهم بوده و در صورت فراگیر شدن، نتایج مفید و ارزشمند در توسعه وقف را موجب خواهد شد.

اهداف سرمایه گذاری در موقوفات

سرمایه گذاری در موقوفات در حل مشکلات اقتصادی مردم نقش بسزایی دارد. برخی از اهداف سرمایه گذاری در موقوفات عبارتند از:

1. سرمایه گذاری اقتصادی جهت پیشرفت اهداف فرهنگی

وقف همواره به فروزان ماندن مشعل دانش و نشر معارف اسلامی کمک کرده است. پیشینه موقوفه‌هایی مانند: مدرسه‌ها، مراکز پژوهشی، دانشگاه‌ها و کتاب‌خانه‌ها از قدرت پیشبرد فرهنگی وقف و خدمت وقف به دین و دانش حکایت می کند.

از صدر اسلام تاکنون، کارکرد آموزشی و فرهنگی وقف از نمایان‌ترین کارکردهای آن در جوامع اسلامی بوده است. فراهم بودن بستر مناسب آموزش و پژوهش برای دانش‌آموزان و دانش‌پژوهان، یکی از عوامل گسترش دانش در جهان اسلام بوده و وقف به عنوان یک منبع مالی برای مراکز علمی و پستوانه‌های مردمی در این راستا نقش داشته است.

تأمین هزینه برخی مدرسه‌ها و هزینه زندگی برخی عالمان دین و دانش‌پژوهان و تهیه امکانات آموزشی آنان به صورت نسبی و مقطعی از درآمدهای موقوفه‌ها، امری انکارناپذیر است. در تاریخ، نام عالمان و دانشمندان بسیاری به چشم می‌خورد که از رهگذر همین موقوفه‌های آموزشی و فرهنگی به مقام‌های بلند علمی و درجه‌های عالی فقاہت و اجتهاد دست یافته‌اند.

برگزاری جشن‌های مذهبی و ملی، مراسم دینی، سوگواری و عزاداری در ایام شهادت امامان معصوم (علیهم‌السلام)، مدرسه‌سازی، تقویت بنیه مالی مدرسه‌ها، جهت‌دهی و رونق‌بخشی به فرهنگ اسلامی از دیگر نقش‌های فرهنگی اوقاف است (ملایی‌پور، 1348، 48).

2. سرمایه‌گذاری اقتصادی جهت گسترش عدالت اجتماعی

جریان ناسالم تبعیض و فاصله زیاد طبقاتی میان اکثریت محروم و اقلیت سرمایه‌دار، پیوسته سبب فساد، هنجارشکنی، ناامنی، کشمکش، ارتکاب جرم و حتی جنگ شده است.

علامه طباطبایی (رحمه الله) در تفسیر المیزان در زمینه انفاق و نقش آن در کاستن فاصله میان مستمندان و ثروتمندان می‌نویسد:

انفاق از بزرگترین اموری است که اسلام در یکی از دو رکنش؛ یعنی «حقوق مردم» بدان اهمیت داده است و با روش‌های گوناگونی مانند: زکات، خمس، کفاره‌های مالی و دیگر اقسام فدیة و انفاق‌های واجب و صدقه‌های مستحب و نیز از راه وقف و...، بدان اعتبار بخشیده است.

هدف از انفاق در اسلام آن است که سطح زندگی قشرهای پایین اجتماع که نمی‌توانند نیازهای زندگی‌شان را بدون کمک دیگران رفع کنند، ارتقا یابد تا همگان در جامعه اسلامی، به طور همسان از امکانات بهره‌مند شوند. همچنین اسلام، قشرهای ثروتمند جامعه را از تجمل‌گرایی و پرداختن بیش از اندازه به زیورهای دنیایی که محرومان جامعه بدان دسترسی ندارند، نهی کرده است. (طباطبایی، 1374، 537، 538).

3. سرمایه‌گذاری جهت استقلال و شکوفایی اقتصادی

اهمیت استقلال اقتصادی در کشورهای اسلامی از اهمیت استقلال سیاسی کمتر نیست و این دو مقوله، همواره بر هم اثر گذارند. در اسلام، افزون بر استقلال سیاسی، استقلال اقتصادی نیز مطلوب است.

در این دین عدالت گستر، برخلاف افراط و تفریط‌های نظام‌های سرمایه‌داری و کمونیستی، نظام اقتصادی هماهنگ با فطرت بشری سامان داده شده است که نه بی‌عدالتی و ستم نظام‌های سرمایه‌داری در آن هست و نه دیکتاتوری‌های رژیم‌های

مارکسیستی بر آن حاکم است. در اسلام، عبادت، سیاست و اقتصاد با هم پیوند دارند و با برقراری برنامه‌هایی مانند: خمس، زکات، صدقه، هدیه و وقف، شکوفایی اقتصادی جامعه تضمین شده است.

استفاده از درآمد موقوفه‌ها به منظور راه‌سازی، ایجاد مکان‌های عمومی، ساخت پل‌ها، راه‌اندازی کارخانه‌های تولیدی، اشتغال جوانان، اطعام مسکین‌ها، تهیه مسکن ارزان برای جوانان، سرمایه‌گذاری در طرح‌های عمرانی، صنعتی و کشاورزی، کاهش قیمت‌ها، افزایش تولید و مانند آن، تأثیر وقف را در حل مشکلات اقتصادی نمایان می‌کند. (بزرگی، 1380-112، 113).

در بینش اسلامی، نه تنها بهره‌برداری از درآمدها، دارایی‌ها و املاک موقوفه‌ها در زمان زندگی واقفان هدف‌گذاری می‌شود، بلکه منافع اجتماعی، اقتصادی و مردمی موقوفه‌ها، با قوانین شرعی و عرفی، پس از درگذشت واقفان نیز تضمین می‌گردد.

بنابراین، باید با جهت‌دهی موارد مصرف اوقاف به سوی فعالیت‌های تولیدی و خدمات اقتصادی، بر میزان رشد اقتصادی افزود تا نقش وقف در استقلال و شکوفایی اقتصادی، آبادانی شهرها و رفاه حال مسلمانان نمود بیشتری یابد.

4. سرمایه‌گذاری اقتصادی جهت فقرزدایی

قرآن کریم، حرکت به سوی فقرزدایی و محو آسیب‌پذیری را کاری نیک و پسندیده معرفی کرده است: «و در اموالشان برای سائل و محروم حقی [معین] بود». (ذاریات: 19)

هدف رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) از وقف نخلستان به ویژه نخلستان قبا بر فقیران (سلیمی فر، 1370، 57) و نیز قصد امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) از وقف مزرعه‌های ابی نیزر و بغیغه و چاه بغیغه و... بر فقیران و در راه ماندگان و نیز موقوفه‌های دیگر امامان (علیهم السلام) (مدرس، 1386، 18)

برای فقیران و استفاده عمومی، نمادی از فقرزدایی در اسلام است. موقوفه‌ها در تاریخ، همواره برطرف کننده نیازهای ضروری قشرهای محروم مانند: یتیمان، بیوه‌زنان، سالخورده‌گان، آوارگان، در راه ماندگان و بلا زدگان بوده‌اند.

مقاوم سازی اقتصاد وقف با رویکردهای اقتصاد مقاومتی

وقف یکی از شایع‌ترین و ماندگارترین اعمال خیری است که در میان جوامع و ملل مختلف به صورت‌های گوناگون و متناسب با فرهنگ و اعتقادات آنان مورد توجه و عنایت بوده و هست. آنچه امروز بیش از گذشته در مورد اقتصاد وقف مورد توجه و اهمیت قرار گرفته است؛ شوک‌ها و بحران‌هایی است که کارکرد سازمان اوقاف و امور خیریه را با چالش مواجه نموده است، لذا بحران زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود در اقتصاد وقف در قالب مفهوم «اقتصاد مقاومتی» لازم و ضروری می‌نماید.

اقتصاد مقاومتی نیز الگویی است که مقام معظم رهبری (حفظه الله) اولین بار در سال 1386 (9) مطرح نمودند و در سال 1391 به تبیین این الگو پرداختند. پس از آن معظم له بارها بر ضرورت دستیابی به اقتصاد مقاومتی تأکید فرموده‌اند. ایشان در اواخر سال 92 نیز با ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی هدف از این سیاست‌ها را تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله معرفی نمودند.

در این میان سازمان اوقاف و امور خیریه نیز با توجه به رسالت های خود در راستای تحقق هر چه بهتر نیات واقفین خیراندیش و چالش های پیش رو، بر آن شد تا ضمن تبعیت از اوامر مقام معظم رهبری، مقاوم سازی اقتصاد وقف را در دستور کار خود قرار دهد. مقاوم سازی اقتصاد وقف یعنی مقاوم ساختن اقتصاد وقف و موقوفات در برابر بحران ها و نوسانات خارجی و نیز ثبات و افزایش مستمر بازدهی موقوفات. بر همین مبنا پنج سیاست کلیدی اقتصاد مقاومتی در نظر گرفته شده است. مردم محوری اقتصاد، ارتقاء بهره وری (با تکیه بر ظرفیت های درون پایه اقتصاد وقف)، برون گرایی (ملی و فراملی)، دانش محوری و پویایی.

سیاست های کلیدی اقتصاد مقاومتی

الف - مردم محوری اقتصاد

مردم محوری اقتصاد یعنی واگذاری امور اقتصادی به خود مردم به این معنا که تاکنون در عرصه های اقتصادی، کمتر به حضور و امکانات مردم بها داده شده است، در حالیکه باید زمینه استفاده از توان نیروهای بی پایان مردمی اعم از فعالان اقتصادی، کارآفرینان، مبتکران، صاحبان سرمایه و افراد صاحب مهارت فراهم و از آنان حمایت شود. در این سیاست ما به دنبال تقویت نقش حاکمیتی سازمان و کاهش تصدی گری و افزایش سهم بخش خصوصی در اقتصاد وقف هستیم.

هدف کلان	افزایش نقش مردم در اقتصاد وقف
سیاست های کلان (راهبرد)	تقویت نقش حاکمیتی سازمان با کاهش تصدی گری
	افزایش سهم بخش خصوصی، تعاونی و مردمی
	شفاف سازی و تسهیل در دسترسی به اطلاعات طرح های اقتصادی موقوفات

تقویت نقش حاکمیتی سازمان با کاهش تصدی گری:

تقویت نقش حاکمیتی سازمان از طریق سیاست گذاری و برنامه ریزی از یک سو و نظارت بر فعالیت و گذار شده از سوی دیگر جزء اهم اهداف سازمان محسوب می شود.

افزایش سهم بخش خصوصی، تعاونی و مردمی:

این راهبرد بر مبنای سیاست های کلی اصل 44 تدوین شده است. در این سیاست گسترش مالکیت در سطح عمومی مردم، افزایش رقابت پذیری در اقتصاد، افزایش سهم بخش های خصوصی و تعاونی در اقتصاد و... به چشم می خورد. با توجه به این سیاست افزایش سهم مردم، خیرین و معتمدین (به عنوان بخش خصوصی) در اجرا و مدیریت طرح ها و فعالیت های اقتصادی موقوفات مد نظر قرار می گیرد.

راه اندازی دفاتر خدمات الکترونیکی وقف هم برای همین منظور در دستور کار قرار دارد. اجرای مفاد سیاست فوق در سازمان موجب ارتقای کارایی بنگاه های اقتصادی و بهره وری منابع وقف خواهد شد. و علاوه بر آن از بار مالی و مدیریتی سازمان در تصدی فعالیت های اقتصادی خواهد کاست.

شفاف‌سازی و تسهیل در دسترسی به اطلاعات طرح‌های اقتصادی موقوفات:

این سیاست در واقع یک الگوی اقناعی برای طرح‌ها و فعالیت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری را مدنظر دارد. الگوی اقناعی فرایندی است که از خلال آن می‌کوشیم تا نگرش دیگران را اصلاح نماییم.

در اینجا به دنبال آگاه‌سازی و شفاف‌سازی فعالیت‌ها و طرح‌های اقتصادی هستیم به عبارت دیگر از این طریق خیرین و مردم با مشاهده فعالیت‌های انجام گرفته در موقوفات، ضمن اعتماد بیشتر، در وقف اموال ترغیب می‌شوند و بدین طریق منجر به توسعه کمی و کیفی وقف خواهد شد.

ب- ارتقاء بهره‌وری (با تکیه بر ظرفیت‌های درون پایه اقتصاد وقف)

بهره‌وری عبارت است از استفاده مطلوب، مؤثر و بهینه از مجموعه امکانات، ظرفیت‌ها، سرمایه‌ها، منابع و فرصت‌ها. به عبارت دیگر، بهره‌وری، استفاده مؤثر و بهینه از زمان و ارزش حاصل از سرمایه، عمر، فکر، اندیشه و توان‌ها و استعدادها در یک واحد زمان و استفاده مطلوب از همه لحظات است.

برای مثال در یک زمین کشاورزی اگر با به‌کارگیری بذر و روش‌های بهتر در شخم زمین و افزایش میزان حاصل‌خیزی، میزان برداشت از یک هکتار زمین مشخص، از 200 کیلوگرم به 300 کیلوگرم افزایش پیدا کند، بهره‌وری آن زمین در مفهوم کشاورزی 50 درصد افزایش داشته است. بهره‌وری افزایش ساعت مطالعه و میزان کار، خواندن و کارکردن نیست، بلکه میزان بهره‌بردن بیشتر از امکانات ثابت مورد نظر است که در این سیاست به دنبال آن هستیم.

ارتقاء بهره‌وری مستلزم بهره‌مندی از همه‌ی توان‌ها و ظرفیت‌های مولد است. لذا باید تنوع بالایی در انواع مولدیت‌ها و فعالیت‌های اقتصادی داشته باشیم. سبب تولیدی کشور باید متنوع و جامع همه‌ی توانمندی‌های ایرانیان باشد.

در واقع در این سیاست ما به دنبال افزایش نرخ بهره‌وری و شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی موقوفات با توسعه و افزایش ظرفیت سرمایه‌گذاری بر مبنای مزیت نسبی و متناسب با ظرفیت موقوفات موجود هر استان و توجه به ارزش اقتصادی موقوفات به عنوان سرمایه‌ی فراینده هستیم.

هدف کلان	ارتقاء بهره‌وری موقوفات با تکیه بر ظرفیت‌های درون پایه اقتصادی وقف و اقتصاد کشور
	تنوع بخشی به سبد درآمدی موقوفات و بقاع متبرکه
	محاسبه و به روز رسانی شاخص‌های بهره‌وری سازمان
	برنامه‌ریزی اقتصادی سازمان مبتنی بر ظرفیت‌ها و مزیت‌های نسبی وقف، موقوفات و بقاع متبرکه
سیاست‌های کلان (راهبرد)	ارائه الگوی مطلوب اقتصادی برای انواع موقوفات و بقاع متبرکه
	حمایت از تولید در طرح‌ها و برنامه‌های اقتصادی
	دسته‌بندی اقتصادی موقوفات در راستای تبدیل سرمایه راكد وقف به مولد

تنوع بخشی به سبد درآمدی موقوفات و بقاع متبرکه:

در این سیاست سرمایه‌گذاری منابع مربوطه در فرصت‌های نوین اقتصادی (از جمله صندوق سرمایه‌گذاری) و طرح‌های اقتصادی سایر موقوفات مد نظر می‌باشد.

محاسبه و به روز رسانی شاخص‌های بهره‌وری سازمان:

بند سوم از سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری در سال 92، محور قرار گرفتن رشد بهره‌وری در اقتصاد است که با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استانها و به کارگیری ظرفیت‌ها و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور قابل دستیابی است. بر همین مبنا سازمان اوقاف و امور خیریه افزایش نرخ بهره‌وری در تمامی موقوفات را در دستور کار خود قرار داده است.

در این سیاست لازم است اقدامات زیر صورت گیرد:

1- بازبینی شاخص‌های بهره‌وری جهت کارآمدی بیشتر

2- اندازه‌گیری شاخصها در وضع موجود

3- تدوین چارچوب لازم و انجام مطالعات جهت تعیین اندازه مطلوب شاخصهای بهره‌وری

4- تعبیه کامل شاخصها در سامانه

5- ایجاد اتاق رصد بهره‌وری بر اساس مطالعات صورت گرفته و تدوین چارچوب عملیاتی نمودن آن در سطح سازمان.

6- تدوین برنامه اقناعی برای کلیه کارشناسان و مدیران سازمان (تدوین چارچوب اجرای برنامه اقناعی بر اساس مطالعات صورت گرفته)

برنامه‌ریزی اقتصادی سازمان مبتنی بر ظرفیت‌ها و مزیت‌های نسبی وقف، موقوفات و بقاع متبرکه:

سرمایه‌گذاری بر اساس مزیت‌های نسبی اقتصادی در موقوفات هر استان، مبنایی اصولی برای تخصیص منابع سازمان در جهت افزایش بهره‌وری خواهد بود. در این سیاست، شناسایی و برنامه‌ریزی بر مبنای مزیت‌های نسبی اقتصادی هر استان و موقوفات آنها، بهره‌گیری از الگوی معماری اسلامی ایرانی در عمران بقاع و موقوفات، طراحی و بهره‌گیری اقتصادی از نام تجاری برای سازمان متناسب با شرایط وقف در دستور کار قرار دارد.

ارائه الگوی مطلوب اقتصادی برای انواع موقوفات و بقاع متبرکه:

الگوی مطلوب اقتصادی موقوفات مدلی است که شامل:

1. معرفی و نمایش حوزه‌های اقتصادی موفق برای موقوفات در اقتصاد وقف

2. ارائه و بهره‌گیری از مصداق‌های بارز انواع فعالیت‌های اقتصادی در جهت مدل‌سازی مختلف و متنوع در موقوفات

3. بهره‌مندی از ابزارهای علمی و ظرفیت‌های درون پایه وقف در راستای رشد بهره‌وری

برنامه‌سازی بر اساس مدل‌های مشارکتی یا به عبارتی دیگر تقویت همگرایی و پیوستگی با نهادهای مختلف و مشارکت همگانی

حمایت از تولید در طرح‌ها و برنامه‌های اقتصادی:

در این سیاست شناسایی و سرمایه‌گذاری در طرح‌ها و فرصت‌های کلان اقتصادی با مشارکت کلیه استانها و با اولویت کالاها و مواد غذایی اساسی (در راستای ایجاد امنیت غذایی، درمان و ذخایر راهبردی) مد نظر می‌باشد.

دسته‌بندی اقتصادی موقوفات در راستای تبدیل سرمایه راکد وقف به مولد:

با دسته‌بندی موقوفات و رقبات به موقوفات و رقبات کم درآمد و موقوفات و رقبات دارای درآمد کمتر از نقطه سر به سر، می‌توان ضمن درآمدزایی تحولی شگرف در سازمان به وجود آورد؛ چرا که بسیاری از موقوفات و رقبات در کشورها با وجود مستعد بودن، فاقد درآمد و یا دارای درآمدی کمتر از نقطه سر به سر هستند.

ج- برون‌گرایی (ملی و فراملی)

منظور از رویکرد برون‌گرا در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی بهره‌برداری حداکثری از فرصت‌های موجود در جهان خارج به منظور پیشبرد اهداف است. معنای برون‌گرا در اقتصاد مقاومتی برنامه‌ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی و راهبرد توسعه صادراتی است که می‌تواند زمینه را برای پیشرفت آماده کند.

بر همین مبنا، برون‌گرایی در سازمان اوقاف شامل توسعه تعاملات اقتصادی برون‌سازمانی (ملی و فراملی) می‌شود. در این سیاست ما به دنبال توسعه تعامل با نهادهای اقتصادی حقوقی و دستگاه‌های ذیربط در داخل و خارج از کشور در جهت ارتقاء بهره‌وری وقف هستیم.

هدف کلان	توسعه تعاملات اقتصادی برون‌سازمانی (ملی و فراملی)
سیاست‌های کلان (راهبرد)	تعامل با سازمان‌ها و نهادهای اقتصادی و مالی کشور در راستای احیای موقوفات و بقاع متبرکه
	تعامل اقتصادی با بقاع متبرکه و اماکن مذهبی خاص
	تعامل با سازمان‌ها و موسسات اقتصادی رسمی و مردمی جهان اسلام
	توسعه صادرات محصولات حوزه اقتصاد وقف به کشورهای همسایه و اسلامی

د- دانش محوری و پویایی

دانش به عنوان یکی از نیروهای بسیار مؤثر در تحولات اقتصادی و اجتماعی به شمار می‌آید و یک کالای عمومی محسوب می‌شود، زیرا می‌توان دانش را بدون کاهش و استهلاک، با دیگران به اشتراک گذاشت. در عین حال، این یک مشخصه‌ی منحصر به فرد برای این کالای عمومی محسوب می‌گردد که برخلاف سایر کالاهای فیزیکی (مثل سرمایه، دارایی‌های مادی و منابع طبیعی)، استفاده از آن، از کمیتهش نمی‌کاهد و می‌توان از آن بارها استفاده کرد. در این سیاست ما به دنبال تبیین و توسعه اقتصاد وقف دانش بنیان با تعامل فعال و مستمر با مراکز دانشگاهی و حوزوی و ایجاد رشته دانشگاهی مرتبط با وقف هستیم.

هدف کلان	توسعه اقتصاد وقف دانش بنیان
سیاستهای کلان (راهبرد)	حمایت از تولید اقتصاد دانش بنیان
	بستر سازی و تعامل برای تولید دانش اقتصاد وقف

حمایت از تولید اقتصاد دانش بنیان:

دنیای امروز با سرعت چشمگیری در حال پیشرفت است و این پیشرفت در همه ابعاد زندگی انسان به وضوح قابل مشاهده است. مراکز علمی اعم از دانشگاهی و حوزوی هم از این قاعده مستثنی نبوده و به صورت روزمره شاهد پیشرفت در عرصه‌های علمی هستند.

سازمان می‌تواند با همکاری و تعامل با این نهادهای علمی و پژوهشی و حمایت از مخترعین و نخبگان، زمینه‌ساز تغییر و پیشرفت در کشور شود. در این سیاست، حمایت از تولیدات، دستاوردهای علمی، اختراعات و اکتشافات و نوآوریهای عام‌المنفعه با تعامل فعال و مستمر با مراکز دانشگاهی و حوزوی (از منابع موقوفات مرتبط) و توسعه موقوفات علمی مد نظر می‌باشد.

بستر سازی و تعامل برای تولید دانش اقتصاد وقف

در این سیاست دو هدف را دنبال می‌نماییم.

الف- ایجاد رشته دانشگاهی در حوزه وقف با مشارکت حوزه و دانشگاه:

یکی از مهم‌ترین نیازهای هر سازمان برای بهبود عملکرد و تحقق اهدافش، تأمین نیروی انسانی متخصص و متناسب با حیطة کاری آن سازمان است. سازمان اوقاف هم برای انجام این مهم، می‌تواند با مشارکت مراکز حوزوی و دانشگاهی و در نظر گرفتن رشته‌های تحصیلی متناسب با ماهیت وقف و به طور مثال رشته تحصیلی اقتصاد وقف، حقوق وقف و مدیریت وقف، اقدام به تربیت کارشناسان و متخصصان زبده به منظور مدیریت دانش بنیان و علمی‌تر پردازد. در نهایت با انجام این اقدامات می‌توان در آینده شاهد نتایج بهتر در زمینه مدیریت موقوفات بود.

ب- توانمندسازی عوامل انسانی وقف:

به طور کلی کارکنان یک سازمان به مثابه اجزا و اندام حرکتی یک سازمان هستند و رشد و پیشرفت یک سازمان رابطه مستقیمی با سطح آگاهی و توانمندی کارکنان آن سازمان دارد.

سازمان اوقاف نیز با توجه به این اصل و با هدف افزایش و بهبود سطح کارایی نیروی انسانی خود و با بهره‌گیری از مفاهیم و نظریه‌هایی که در حوزه اقتصادی وقف مطرح هستند، با استفاده از راهکارهایی نظیر ایجاد سامانه آموزش مجازی، تهیه کتب تخصصی وقفی و برگزاری آزمون‌های جامع و منظم در این راه گام بردارد.

به طور کلی آموزش و توانمندسازی عوامل انسانی وقف با اهداف زیر صورت می‌گیرد:

1. هماهنگی با تغییرات و پیشرفت‌های علمی
2. هماهنگی با تحولات اقتصادی
3. هماهنگی بانیا‌های جدید جامعه و ارباب رجوع.
4. کسب مهارت‌های ادراکی، فنی و روابط انسانی.
5. کسب نگرش درست و آمادگی برای ایجاد تغییر در سازمان.
6. تأمین نیروی انسانی جدید به منظور جایگزینی.
7. فراهم آوردن زمینه‌های ترفیعات.
8. رشد کمی و کیفی اقتصاد وقف.
9. اثر بخشی و کارآیی نیروی انسانی.
10. پرهیز از ضایعات (بهره‌گیری از امکانات و نیروها)

جمع بندی و نتیجه گیری

مقام معظم رهبری (حفظه الله) در اواخر سال 92 نیز با ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی هدف از این سیاست‌ها را تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله معرفی نمودند. در این میان سازمان اوقاف و امور خیریه نیز با توجه به رسالت‌های خود در راستای تحقق هر چه بهتر نیات واقفین خیراندیش و چالش‌های پیش‌رو، بر آن شد تا ضمن تبعیت از اوامر مقام معظم رهبری، مقاوم‌سازی اقتصاد وقف را در دستور کار خود قرار دهد.

مقاوم‌سازی اقتصاد وقف یعنی مقاوم ساختن اقتصاد وقف و موقوفات در برابر بحران‌ها و نوسانات خارجی و نیز ثبات و افزایش مستمر بازدهی موقوفات. بر همین مبنا پنج سیاست کلیدی اقتصاد مقاومتی در نظر گرفته شده است. مردم محوری اقتصاد، ارتقاء بهره‌وری (با تکیه بر ظرفیت‌های درون پایه اقتصاد وقف)، برون‌گرایی (ملی و فراملی)، دانش محوری و پویایی.

پی‌نوشت‌ها:

1. بیانات مقام معظم رهبری در حرم رضوی 1/1/1393.
2. بیانات مقام معظم رهبری در بازدید از نمایشگاه دستاوردهای نیروی هوا فضای سپاه 23/2/1393.
3. بیانات مقام معظم رهبری در جمع مسئولان دستگاه‌های مختلف کشور 20/12/1392.
4. هرگاه کسی بگوید این ملک را وقف کردم لکن ابتداء وقف را اول ذیحجه قرار دادم و حال آن که موقع وقف نمودن مثلاً سه ماه به ذیحجه مانده، در مورد سؤال وقف باطل است و این را وقف منقطع‌الاول گویند.
5. اگر کسی بگوید این ملک را وقف نمودم بر اولاد زید و پس از انقراض آنها بر اولاد عمرو و پس از انقراض آنها بر اولاد بکر چنانچه اولاد عمرو صلاحیت موقوف علیهم بودن را نداشته باشند. مثلاً کافر حربی یا مرتد فطری باشند؛ مورد سؤال وقف نسبت به اولاد زید صحیح و نسبت به اولاد بکر باطل است و این را وقف منقطع‌الوسط گویند.
6. هرگاه کسی ملکی را وقف کند بر کسانی که منقرض می‌شوند مثلاً بر طبقه اول از اولاد خود وقف نماید و مصرفی برای وقف پس از انقراض آنها ذکر نکند؛ بعد از انقراض موقوف علیهم، عین موقوفه به خود واقف یا ورثه او برمی‌گردد و ملک آنها می‌شود و این را اصطلاحاً وقف منقطع‌الآخر گویند.

7. در فرض قصد تملیک احدی از موقوف علیهم می‌تواند سهم خود را معاوضه نماید و سهم او به ورثه منتقل می‌شود و در حد نصاب زکات بر آن تعلق می‌گیرد. (به کتاب وقف در منهاج‌الصالحین، م 2، رجوع شود).
8. سخنرانی محمد رضا سپهری رئیس موسسه کار و تأمین اجتماعی در نشست علمی خیرین و واقفین حامی کارآفرینی در دانشکده دانشگاه شهید بهشتی در تاریخ 9/10/1392.
9. سخنان مقام معظم رهبری در حرم امام رضا (علیه السلام) در روز اول سال 1386.

منابع تحقیق:

1. قرآن کریم.
2. نهج البلاغه
3. ابوسعید احمد بن سلمان، مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف، تهران، چاپ صبا، نشر سازمان اوقاف، چاپ اول، بی تا.
4. الفروع من الکافی، تهران، چاپ حیدری، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، 1362.
5. امیر شیبانی، عبدالرضا، سیمای وقف در خراسان، مشهد، چاپ مهر توس، نشر سگال، چاپ اول، 1380 ه. ش.
6. امینیان مدرس، محمد، وقف از دیدگاه حقوق و قوانین، تهران، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی، چاپ اول، 1381.
7. انصاری، مرتضی، کتاب المکاسب، قم، چاپ شریعت، نشر مجمع الفکر الاسلامی، چاپ دوم، 1380.
8. بخاری، محمد، صحیح البخاری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
9. بکایی، محمد حسن، کتاب‌شناسی وقف، قم، چاپ اسوه، نشر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، چاپ اول، 1377.
10. بندرریگی، محمد، فرهنگ جدید عربی - فارسی، قم، چاپ فروردین، انتشارات اسلامی، چاپ یازدهم، 1374.
11. توضیح المسائل، قم، چاپ نهضت، نشر روح، 1374.
12. تهذیب الاحکام، تهران، چاپ خانه خورشید، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، 1364.
13. جبعی عاملی، زین‌الدین (شهید ثانی (رحمه الله))، الروضة البهیة فی شرح اللمعة دمشقیة، قم، چاپ و نشر اسماعیلیان، چاپ سوم، 1375.
14. حائری، محمد حسن، وقف در فقه اسلامی، مشهد، مؤسسه چاپ آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول، 1380.
15. حر عاملی، محمد حسن، وسائل الشیعه، تهران، چاپ و نشر اسلامیه، بی تا.
16. حکیمی، محمد، وقف و بهره‌مندی همگانی، قم، چاپ سرور، انتشارات هجرت، چاپ دوم، 1380.
17. جهانیان، ناصر، جایگاه وقف در توسعه اقتصادی، ارائه شده به همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی، اصفهان، پاییز 1387.
18. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران، چاپ دانشگاه تهران، سازمان لغت نامه دهخدا، 1345.
19. راوندی، مرتضی، تاریخ اجتماعی ایران، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، 1359.
20. روزنامه جمهوری اسلامی، چهارشنبه 19 مرداد 1384 / 4 رجب 1426. شماره 7553، سال بیست و هفتم.
21. ره توشه راهیان نور، ویژه محرم الحرام، 1379 ه. ش 1421 ه. ق. قم، چاپ خانه دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز انتشارات، چاپ اول، 1378.
22. ریاحی سامانی، نادر، وقف و سیر تحولات قانون‌گذاری در موقوفات، شیراز، چاپ توحید، انتشارات نوید، چاپ اول، 1378.
23. سعدی شیرازی، مصلح‌الدین، گلستان سعدی، تهران، انتشارات رجعی، بی تا.

24. سلیمی فر، مصطفی، نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول، 1370.
25. شهابی، علی‌اکبر، تاریخچه وقف در اسلام، تهران، چاپ دانشگاه تهران، نشر اداره کل اوقاف، چاپ اول، 1343.
26. شیخ صدوق، محمد، من لایحضره الفقیه، تهران، چاپ و نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، 1390 ه. ق.
27. شیخ طوسی، محمد، الاستبصار، تهران، چاپ و نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، 1390 ه. ق.
28. علامه مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران، چاپ خانه حیدری و خورشید، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، 1362.
29. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قم، نشر بلاغت، مصوب 1358، (با آخرین اصلاحات 1368).
30. قلیچ لی، بهروز، مشبکی، اصغر (1385)، نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه فکری در سازمان، مطالعه دو شرکت خودروسازی، فصلنامه دانش مدیریت، شماره 75، صص 125-147.
31. کریم خانی حمزه، وقف، پاسداری از سنت و سرمایه‌گذاری برای آینده، مجله حدیث زندگی شماره 15، بهمن و اسفند 1382.
32. کلینی رازی، محمد، اصول کافی، تهران، چاپ حیدری، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، 1362.
33. گروهی از نویسندگان، مجموعه مقالات مسابقات بین‌المللی قرآن کریم - جلد اول، انتشارات اسوه، چاپ اول، 1387.
34. مجلات وقف، میراث جاویدان، شماره‌های 1 تا 36، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه، 1372 تا 1379.
35. مصطفوی رجالی، مینودخت، وقف در ایران، بی‌جا، بی‌نا، 1351.
36. محقق حلّی، جعفر بن حسن، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، محقق و مصحح: بقال، عبدالحسین محمد علی، ج 2، ص 165، قم، مؤسسه اسماعیلیان، چاپ دوم، 1408 ق.
37. موسوی خمینی (رحمه‌الله)، سید روح‌الله، تحریر الوسیله، ترجمه: علی اسلامی، قم، چاپ خانه دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سیزدهم، 1375.
38. نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم، چاپ مهر، مؤسسه آل‌البیت (علیهم السلام) لاحیاء التراث، چاپ اول، 1407 ه. ق.